

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN MESAJI VE BEKTAŞİLİĞİN GÜÇLENMESİNDE ETKİLİ OLAN DİNAMİKLER

Uğur KÜÇÜKÖZYİĞİT*

Özet

13. ve 14. yüzyıl Anadolu toprakları için Moğol istilası, Selçuklu devletinin yıkılışı, Anadolu beyliklerinin ortaya çıkışı ve Osmanlı'nın yükselişi gibi tarihi olayların hızla geliştiği çalkantılı bir dönem oldu. Yaşanan dalgalardan sarstığı toplumsal hayat, Anadolu'da yeni düzenleyici rolleri de zorunlu kılıyordu. Nitekim Anadolu sufizminin en önemli temsilcileri olan Yesevilik, Kalenderilik, Haydarilik, Ahilik, Babailik gibi akımlar bu dönemde yaygınlaştı ve toplumu düzenleyen yeni aktörler olarak ön plana çıktı. Hacı Bektaş Veli'nin öncülüğündeki Bektaşilik düşüncesi de bunlardan biridir. Anılan dönemde topluma yön veren birçok düşünce akımı günümüzde etkinliğini tamamen yitirmiş durumdadır. Buna karşın Bektaşilik, kültürel yapımızdaki varlığını halen canlı bir şekilde sürdürmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin vefatının üzerinden geçen sekiz yüzyıl, onun verdiği mesajların, çağdaşlarından çok daha kalıcı, yaygın ve etkili bir toplumsallaşma başarısı gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışma Bektaşiliğin gösterdiği başarıyı, ortaya çıktığı dönemin koşulları, mesajının içeriği ve tarikatın kullandığı yöntemler açısından incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli, Moğol, Sufizm

THE MESSAGE OF HACI BEKTASH VELI AND PROMINANT DYNAMICS OF BEKTASHI ORDER'S RISE

Abstract

13th and 14th century was a period of turbulence for the Anatolia. Important historical events, such as The Mongol invasion, the collapse of the Seljuk Empire, the emergence of Anatolian principalities, the rise of the Ottoman Empire were the main big sociologic paradoxes of the century. The paradoxical time period in the region has also caused some new regulatory roles in social life. Indeed, during this period, the most important representatives of Anatolian Sufism, such as Yesevilik, Kalenderilik, Haydarilik, Ahilik, Babailik reached out to a huge number of individuals as new actors in arranging people's daily life. The Bektashism, led by Hacı Bektash Veli, was one of these religious orders. Many of these leading social movements have completely lost their function and effect today. But the Bektashi order still keeps its existence and effect vividly. Being in existence for

* Dr., Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara/Türkiye,
ugurkucukozyigit@yahoo.com
DOI:10.12973/hbvd.72.140

800 years illustrates that it's much more persistent, widespread and effective socialization among contemporary social movements in the 13th century. This article aims to examine the success of Bektashi order, particularly the conditions of the century, the content of its message and the methods used by the movement.

Key Words: Bektashi Order, Hacı Bektash Veli, Mongol, Sufism

Giriş

Tarihin en önemli kültür ve medeniyet havzalarından biri olan Horasan'ın Nişabur¹ kentinde doğan² Hacı Bektaş Veli, büyük mutasavvıf Ahmet Yesevi'nin Ocağında eğitimini tamamlayarak Anadolu'ya göç eden manevi önderlerdendir (Köprülü, 1993). Hacı Bektaş Veli'nin 'Hakikat' yolculuğundan ve irşat mücadelesinden doğan Bektaşilik hareketi, 13. yüzyılda Anadolu'da etkili olan Yesevilik, Kalenderilik, Haydarilik, Ahilik ve Babailik gibi akımlarından beslenerek şekillenmiştir (Yalçın, 2004: 31).

Yaşadığı dönemin koşullarını başarıyla sentezleyen Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerinin, zamanla Balkanlardan Kuzey Afrika'ya uzanan çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve beslendiği akımları dahi içine alan bir çekim gücüne kavuştuğu görülür. Örneğin, Bektaşilikten önce kurulmuş olan Ahilik, 14. yüzyıl sonlarından itibaren Bektaşilik adını almış ve silsilesini³ Hacı Bektaş Veli'ye dayandırır hale gelmiştir (Köprülü, 1993: 215).

Aynı durum, Anadolu'daki başka tasavvufi hareketler için de söz konusudur. 13. yüzyılda etkili olan birçok toplumsal yapı zamanla tarih sahnesinden çekilirken Bektaşilik, canlılığını günümüze kadar sürdürmeyi başaran⁴, etkin bir sosyal sermaye unsuruna dönüşmüştür⁵.

1. 13. Yüzyıl'da Anadolu Sufizmi: Kaos İçinde Düzen

Anadolu için 13. yüzyıl, olağanüstü koşulların geçerli olduğu sıra dışı bir tarihsel kesittir. Selçuklu devletindeki taht kavgaları, isyan ve siyasi bölünmelerle zaten istikrarsız bir dönem yaşayan Anadolu coğrafyası, 1243 yılında Selçuklu ordusunun Köseadağ savaşında Moğollara yenilmesiyle tamamen savunmasız kaldı. Moğolların işgaliyle siyasal sistem temelinden sarsıldı, ekonomik ve toplumsal faaliyetlerin güvenliği yok olmanın eşiğine geldi (Bayram, 1994'a'dan aktaran: Yalçın, 2004: 21).

Otorite boşluğuyla kaosa dönüşen istikrarsızlıklar, kendine özgü bir düzeni ve sistematiği temsil eden tarikatların ön plana çıkmasını zorunlu kılıyordu. Böylece, siyasal tarihin en karışık yıllarını yaşayan Küçük Asya, yeni tasavvuf hareketleri için elverişli bir zemin haline geldi.

Bu dönemde, sosyal sistemi etkileyen önemli bir unsur, göç hareketlerinde yaşanan farklılaşmanın ortaya çıkardığı sonuçlar oldu. Moğol akınlarından önceki

dönemde Türk boyları, yavaş ilerleyen bir yolculuğun ardından, İslam'ı yakından tanımış ve özümsemiş olarak Anadolu'ya giriyordu. Moğollardan kaçışın etkisiyle hızlanan göç dalgası ise, Şamanizm ritüellerini taşımaya devam eden kimi Türkmen boylarını, İslamiyet'i yeterince özümsemeden Küçük Asya'ya getirmeye başladı (Akkuş, 2013). Anadolu'daki Grek ve Ermeniler ile yeni göçmenlerin yaşam alışkanlıklarının birbirine yakın olması, kültürel etkileşimi yoğunlaştırıyordu (Yalçın, 2004: 20). Anadolu'ya göçün başlamasından iki yüzyıl sonra ortaya çıkan bu yeni durum, İslam inancını Anadolu'daki halklara aktaran dervişler ve tasavvuf erbabı için dikkate alınması zorunlu bir gerçeklik halini aldı. Yeni kitleler ve yeni sosyolojik koşullar, yeni mesajlar gerektiriyordu.

Hızlanan göçün ekonomik alanda doğurduğu sonuçlardan biri ise Anadolu'nun her sınıftan ve her meslekten çok sayıda ilave insan gücüyle tanışması oldu. Bambaşka coğrafyalardan gelen göçebeler, şehirliler, âlimler, dervişler ve zanaat sahipleri, yeni vatanlarında kök salmak için gayret gösteren dinamik bir insan kaynağı ve ekonomi potansiyeliydi. Edward Said'in (2000), "Batı kültürü ve Amerika, büyük ölçüde göçmenlerin, sürgünlerin ve mültecilerin ürünüdür" diye tanımladığı bu doğurgan güç, 13. yüzyılda Anadolu'yu dönüştüren ve Osmanlı Devleti'nin nüvesini (İlgürel, 1986: 387) teşkil eden gücün ta kendisiydi.

Bu koşullar, diğer coğrafyalarda yaşayan ve gelişmeleri izleyen mutasavvıfları Anadolu'ya çekti. Mevlana Celalettin-i Rumi, Ahi Evran, Şems-i Tebrizi, Muhyiddin-i Arabi, Hacı Bektaş Veli gibi doğunun büyük ve tanınmış simaları bu dönemde Anadolu'ya gelerek 13. yüzyılı, tasavvuf ve düşünce tarihimizin önemli bir aşaması ve kaynak çağı haline dönüştürdü (Önder, 1998'den aktaran: Yalçın, 2004: 22). Saray ile halk arasında köprü kuran (Mevlana Celeleddin-i Rumi), üretim ve tüketim ahlakını güvence altına alan (Ahi Evran), hikmet ve tasavvuf ehli insan yetiştiren (Sadreddin-i Konevi), köylü ve göçebe halkın her türlü ihtiyacıyla ilgilenen (Hacı Bektaş Veli) bu isimler sayesinde Anadolu, yeni bir dönemin kapılarını araladı (Yalçın, 2004: 36). Çalkantılı geçiş döneminde toplumsal görevler üstlenen bu ekoller, Selçuklu-Osmanlı arasında kalan siyasi otorite boşluğunu, inşa ettikleri manevi-sosyal disiplinlerle doldurdular (Mert,t.y.: 17).

2.Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik

Horasan'ın Nişabur kentinde doğan Hacı Bektaş Veli, büyük mutasavvıf Ahmet Yesevi'nin Ocağında eğitimini tamamlayarak bu dönemde Anadolu'ya gelen ve Nevşehir'e yerleşen manevi önderlerdendir (Köprülü, 1993).

Bektaşiliğin erken dönemlerine ilişkin araştırmaların büyük bölümü tarihatın Hacı Bektaş Veli'den yaklaşık iki asır sonra, Balım Sultan'ın (1457-1517) çalışmalarıyla kurumsal bir nitelik kazandığına işaret etmektedir. Balım Sultan, Bektaşiliğin değerlerini, adabını, kural ve ritüellerini ayırt edici biçimde yazıya dökken, uygulama-

lara birlik ve bütünlük kazandıran isimdir. Nitekim Balım Sultan tarikatın ikinci piri (Pir-i Sani) kabul edilir ve Bektaşî törenlerinde uygulanan ritüellere “Balım Sultan Erkânı” denir (Yıldırım, 2010: 31). Balım Sultan döneminden itibaren Bektaşîlik, esasları bir yönetmeliğe (yani Erkanname’ye) bağlı olan, ‘eğitim verme’ kabiliyetine sahip, tam teşekküllü bir tarikat haline gelmiştir (Temren, 1995: 89). Bektaşîliğin sembollerinden olan “Elif-i Tacı” adlı külahın Aşıkpaşazade Tarihi’nde⁶ geçtiğini hatırlatarak geleneğin bazı unsurlarının Balım Sultan’dan önce biçimlendiğini öne süren araştırmacılar olsa da (Bkz. Eröz, 1990; Köprülü, 1999), tarikatın Balım Sultan ile kurumsal nitelik kazandığı konusunda fikir ayrılığı yoktur.

Bu bilgiler ışığında, Bektaşîlik tarihinin üç ayrı dönem olarak incelenmesi gerektiği söylenebilir. Birinci dönem Hacı Bektaş Veli ile Balım Sultan arasındaki 250 yıllık zaman dilimidir. İkinci dönem, Balım Sultan ile başlayan ve 1826’da Bektaşî tekkelerinin Yeniçeri Ocağı’yla birlikte kapatılmasıyla son bulan yaklaşık üç yüzyıllı içine alır. Üçüncü ve son dönem ise 1826’dan günümüze kadar yaşanan süreçtir (Özey, 2003).

Hacı Bektaş-ı Veli’nin çizdiği yol, geçen sekiz yüzyılda yaşanan iniş çıkışlara rağmen toplumsal hayattaki yerini ve canlılığını korumaktadır. Bu süreklilik, Bektaşîliğin ortaya çıktığı dönemde çağdaşı olan diğer hareketlerden çok daha kalıcı, yaygın ve etkili bir toplumsallaşma gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bektaşîlik tarikatının bu başarısındaki etkenlerden biri, şüphesiz 13. yüzyıl Anadolu’sunda yeni toplumsal aktörlerin ön plana çıkmasına imkân tanıyan siyasal ve sosyokültürel dalgalanmalardır. Moğol istilasıyla zirveye ulaşan istikrarsızlık nedeniyle, kendine özgü bir düzen öneren tasavvufi akımların etki alanı doğal olarak genişlemiştir. Bektaşîlik de bunlardan biridir. Ancak Bektaşîlik, etkinliğini kaybeden diğer hareketlerin aksine, varlığını sürdürmektedir. Bektaşîliği 13. yüzyıldaki çağdaşlarından farklı kılan bu başarıda etkili olan temel dinamiklerin analizi, topluma ulaşabilmeyi ve kalıcı olmayı hedefleyen sivil toplum yapıları için büyük önem taşır.

3. Bektaşîliği 13. Yüzyılın Diğer Tasavvuf Ekollerinden Ayıran Dinamikler

Siyasal, sosyal ve ekonomik açılardan ele aldığımız bu koşullar bütün fikir akımları için aynı avantajları sunuyordu. Bu durumun bir sonucu olarak 13. yüzyıl, Anadolu tasavvufunun (Sufizminin) en zengin dönemlerinden biri haline geldi. Ancak takip eden yüzyıllarda değişen koşullar nedeniyle bu tasavvuf ekollerinin neredeyse tamamı zayıflayarak etkinliğini kaybetti. Hacı Bektaş Veli’nin öğretileri ise Balkanlardan Afrika’ya uzanan geniş bir coğrafyaya yayıldı. Kültürel hayatımızdaki canlılığını geçen sekiz yüzyıla rağmen hala koruyan Bektaşîliğin bu başarısında dört önemli dinamiğin rol oynadığı değerlendirilebilir:

1. Hacı Bektaş Veli Öğretisi: Mesajının kendine özgü yapısı ve içeriği
2. Bektaşiliğin Kendine Özgü Yöntemi: Din farkı gözetmeyen hizmet anlayışı
3. Kurulan Stratejik İlişkiler: Bektaşilik ile Osmanlı/Yeniçeri Teşkilatı arasındaki güçlü bağ
4. Ekonomik Alanda Etkinlik: Ahilik Teşkilatı'nın Bektaşiliğe dâhil olması

3.1. Hacı Bektaş Veli Öğretisi: Mesajının Kendine Özgü Yapısı ve İçeriği

Hacı Bektaş Veli, yaşadığı dönemin özelliklerini ve ihtiyaçlarını hikmetle ve dikkatle değerlendirerek yüzyılları aşan bir mesajı büyük bir incelikle inşa etmiştir. Onun sunduğu prensiplerin anlamı ve bütünlüğü, Bektaşiliğin bugün halen varlığını devam ettirmesinin temel nedenidir. Bu temel yeterince güçlü olmasaydı, Bektaşiliğe yönelik Osmanlı/Yeniçeri himayesi de, Ahiliğin (veya diğer sufi ekollerinin) tarikata entegrasyonu da Bektaşiliği günümüze taşıyamazdı. Nitekim Yeniçeri Teşkilatı'nın ortadan kaldırılmasıyla tekkeleri kapatılan ve her türlü imkândan mahrum kalan Bektaşiliğin yine de ayakta kalmayı başarması, sahip olduğu bu güçlü temelin açık bir göstergesidir.

Hacı Bektaş Veli'nin mesajını etkili ve sürekli kılabilmesi, felsefesinde toplumsal yaşam unsurlarını ön planda tutması ve fikirlerini çok yalın biçimde anlatmasıyla mümkün olmuştur. Hacı Bektaş Veli (ve Bektaşilik), özellikle erken dönemde Anadolu'nun köylerine yönelmiş ve çevresindeki insanlara, o dönemin aydın geleneği dili olan Farsça yerine Türkçe ile hitap etmiştir (Noyan, 1995: 526). Özellikle 13. yüzyılda Anadolu'nun yönetici elitleri arasında ağırlığını hissettiren Acem kültürüne karşın Bektaşî tekkeleri, Türk halk kitlesinin eğilimlerini göz önüne almış ve halk şiirini kuvvetli bir propaganda vasıtası olarak kullanmıştır (Köprülü, 2009: 293-294). Öte yandan Hacı Bektaş Veli'nin ders verdiği yolun esası, "4 Kapı (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat), 40 Makam" şeklinde özetlenebilecek kadar yalındır. Bu sebeple, mektep medrese görmemiş sade halk toplulukları, kendi dillerini konuşan Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerine daha fazla kulak vermiş ve ona kolayca ısınmıştır (Mert,t.y.: 18).

Hacı Bektaş Veli'nin en büyük eseri olan Makalat'ın elimizdeki bütün nüshaları, hep aynı istikameti; Kur'an ve sünnet odaklı bir insan sevgisini, farklı inanç ve kanaatlere anlayış göstermeyi tavsiye eder (Mert,t.y.: 19). Bu eser, Kur'an ve sünnete uygun İslami düşünce ile bunlara ters düşmeyen Türk hassasiyet ve töresinin mükemmel bir kompozisyonu, güçlü bir Türkmen yorumudur. Burada yazılı olan Hacı Bektaş tefekkürü, Kur'an ve sünnet kaynaklı genel sufi düşüncesinin tamamen içindedir (Öztürk, 1990: 100). Makâlât'taki özgün yorumlar incelendiğinde Hacı

Bektaş Veli'nin yepyeni bir dönemin eşiğindeki Anadolu'nun geleneksel inanç yollarını, bu dönemin güç kaynağı olan kitlelerle buluşturduğu görülür. Bu yorum ve kavrayıştaki kurucu deha, sonraki yüzyıllarda teşkilatlanacak olan Bektaşiliğin önemli güç kaynaklarından biri olurken Osmanlı Devleti'nin doğuran toplumsal gücün de merkezinde yer almıştır.

3.2. Bektaşiliğin Kendine Özgü Yöntemi: Din Farkı Gözetmeyen Hizmet Anlayışı

Hacı Bektaş Veli'nin mesajını etkili ve sürekli kılan bir diğer önemli etken, tarikatın topluma hizmet sunarken din, dil ve ırk ayrımı gözetmeyen bir yöntem izlemesidir. Bu anlayış, özellikle Balkanlarda Bektaşi geleneğinin yerleşmesini ve sürmesini sağlayan başlıca etkenlerden biridir.

Bektaşi dervişleri, Balkanların fethi sürecinde bu coğrafyada çok sayıda tekke ve zaviye kurdu. Tarikat mensuplarının barındıkları, tasavvuf dersleri ve çeşitli hizmetler verdikleri bu kurumların ihtiyaçları, vakıf niteliği taşıyan arazilerinden karşılanır ve yolculara ücretsiz konaklama, barınma imkânı sağlanırdı (Bakırcı ve Türkkan, 2013: 147). Genellikle ırmak ve su kaynaklarının yanına inşa edilen bu yapılara eklenen değirmenler sayesinde bölge halkı ile temas kurulması kolaylaştırılıyordu (Barkan, 1942). Sağlanan etkileşim ortamı ve buralardaki hizmetlerin "İbadullah (Allah'ın kulları)" adı verilen, Müslümanlar dışındaki inanış ve etnik unsurlara da sunulması, öğretilerin kabul görmesini hızlandırdı. Zamanla bu hizmetler insanı sevmeye, yardımlaşmaya, birlik ve beraberliğe çağırma, haksızlığa karşı koyma gibi yaklaşımlar, Müslümanlar tarafından desteklendiği gibi gayr-i Müslim unsurlar tarafından da destek görmeye başladı (Özdemir, 1993: 300).

Evlıya Çelebi'nin Balkanlardan Mısır'a uzanan geniş bir coğrafyadaki Bektaşi tekkelerine ilişkin anlatımları, bu kurumlardaki toplumsal yaşamı, güçlü gelenekleri, inanç ve etnik köken ayrımı yapılmayan kültürel ortamı ve fiziki koşulları berrak bir şekilde tasvir etmektedir (Seyahatname'den aktaran: Maden, 2013: 116):

XVII. yüzyılda Selanik ve Atina'da da Bektaşi tekkeleri vardı. Mesela Mudunuc'ta yetmiş kadar ehl-i sünnet ve'l-cemaat, irfan ehli, temiz itikadlı, dünyadan tecrit olmuş, halim ve selim Bektaşi dervişi bulunan, şehrin doğusunda, mesire ve temaşa yerinde Sultan Veliyullah tekkesi mevcuttu. Bu tekke Sultan Veliyullah'ın eliyle Müslüman olan Mudunuc kralı tarafından inşa ettirilmişti. Bu sebeple tekke Müslüman olmayan devlet adamlarınca da ziyaret edilirdi. Tekkenin dervişleri sadece misafirlerin yiyecek ve barınma ihtiyacını karşılamakla kalmaz onların atlarına da hizmet ederlerdi. Zengin vakıf malına sahip olan tekkenin mutfağında çorba, yahni, pilav ve zerde gibi leziz yemekler pişirilip gelen gідene ikram edilirdi. Ayrıca buradaki dervişler halktan yardım toplayarak misafirlere ve ihtiyacı olanlara dağıtırlardı. Bununla birlikte tekkenin tüm eklentileriyle büyük binası kurşunla örtülüydü (Seyahatnâme, 2003-VIII: 102-104).

(...)

Hersek'in Caynice kasabasında Gazi Murad Baba tekkesi şehrin her yönüyle görülebildiği yüksek bir mevkiydi. Bu büyük tekke Caynice ahalisi tarafından sık sık ziyaret edilir, tekkenin bakım ve hizmeti burada türbedar bulunan Bektaşî dervişleri tarafından yapılırdı. Tekke bir mesire yerinde kurulmuş olup yazın dahi çok serin olan bir kaynak suyu vardı. Bu suya çevredeki halk kirazlarını koyup, serinliğinden istifade ederlerdi. Ayrıca Caynice şehriden ve dışarıdan gelen ziyaretçiler, burada kebab dolapları kurup, yiyip içerler, musiki eşliğinde eğlenirler ve adeta Hüseyin Baykara meclisi kurarlardı. Bu arada tekkede mezarı bulunan Gazi Murad Baba'yı da ziyaret etmeyi ihmal etmezlerdi (Seyahatnâme, 2002-VI: 253-254).

(...)

Foça'daki Bayezid Baba Sultan tekkesi ise bağlar ve bahçeler içerisinde, gayet mürevveh ve büyüktü. Keykavus mutfağında pişirilen yemekler buradaki Bektaşî dervişleri tarafından misafirlere sunulurdu (Seyahatnâme, 2002-VI: 256).

(...)

Sultan Meluk't-Tahir'in inşa ettirdiği tekke, Mısır'ın batısında, Nil nehrinin kenarında, bağlarla çevrili bir alanın ortasında yer almaktaydı (Seyahatnâme, 2007-X: 136-137). Bu dervişler misafirlere "Safa geldin, can" deyip canlarını feda edercesine hizmet etmekle birlikte tennurelerini giyip, nefir ve teberlerini ellerine alarak tarikat ayini icra ederler, gazeller okurlar, böylece gelen misafirleri güzel bir şekilde ağırlarlardı. Ayrıca bazen halkın ileri gelenlerinden bazı kişiler tekkeye gelip dede efendiden dervişlerin şiir tilavet etmelerini rica ederler, bunun üzerine ser-seçme dede marifet erbabından Şeyda Dede, Tahir Dede, Âşık Dede, Kurban Dede, Talebkar Dede, Raci Dede, Gavvas Dede, Civanmest Dede ve Medhuş Dede'yi nazargah kılıp, "Bak a canlar! Misafirlerimiz sizlerden birer beyit ve şiir okumanızı rica ederler, kerem edersiniz" deyince, dervişler: "Eyvallah, baş üstüne ömrüm" deyip ikişer ellerinde zerdesteleri ve bellerinde mecmuaları ile muhabbet meydanına çıkarlar; beyitler, gazeller, kaside ve mersiyeler okurlardı (Seyahatnâme, 2007-X: 136).

(...)

3.3. Kurulan Stratejik İlişkiler: Bektaşilik ile Osmanlı/Yeniçeri Teşkilatı Arasındaki Güçlü Bağ

Bektaşiliğin kalıcı toplumsallaşma başarısının bir diğer önemli dinamiği, geleceğin imparatorluğuna dönüşecek olan Osmanlı Beyliği'nin ordusunu teşkil eden Yeniçeri Ocağı ile Bektaşilik arasındaki güçlü ilişkidir (Noyan, 1995: 526).

Osmanlı, en başından itibaren Türk sufi geleneğine mensup toplumsal kesimlerin ve dervişlerin ön plana çıktığı bir yönetim politikası izledi (Uçar, 2012: 57).

Bu politikanın bir sonucu olarak Geyikli Baba, Abdal Musa, Seyit Gazi, Barak Baba, Abdal Mehmed, Abdal Murat gibi dervişler, Beyliğin fetih hareketlerinde büyük hizmetlerde bulundu. Bu isimlerin en önemli ortak özelliği ise Hacı Bektaş Veli'ye olan bağlılıklarıydı (İlgürel, 1986: 387). Hacı Bektaş Veli ile Osmanlı arasındaki ilişkiler zamanla güçlenirken Bektaşiliğin yöneticiler üzerindeki etkisi de giderek arttı.

Yazılı kaynakların azlığı ve bilgilerin menkıbe niteliğindeki olması nedeniyle, Yeniçeri Ocağı ile Bektaşilik arasındaki ilk dönem ilişkileri kesin tarihlerle izleyebilmek mümkün değildir. Ancak, Yeniçeri Ocağı'nın teşkilatlanması ile Bektaşiliğin tarikat olarak örgütlenmeye başlamasının, eş zamanlı olarak gerçekleştiği görülür. Yeniçeri Ocağı'nın, bir Bektaşî ocağı haline dönüşmesi, yaklaşık iki yüzyıl sürmüştür (Çamuroğlu, 2009: 12-13).

Osmanlı Sultanı Orhan Gazi'nin, düzenli orduyu kurarken Hacı Bektaş Veli'den bu yeni birlikler için dua istediğini aktaran rivayetler (bizzat dergâha gelerek veya Bursa'da buluşmak suretiyle), Bektaşilik ile Yeniçeri teşkilatı arasındaki ilişkinin başlangıcını işaret eder. Kaynaklarda, Hacı Bektaş Veli'nin, askerlerden birinin başına elini koyarak duada bulunduğu ve yeni orduya "Yeniçeri" adını verdiği dile getirilmektedir (Dedebaba, 1998: 152-156). Söz konusu dönemde her meslek erbabının bir tekkeye intisap ettiği hatırlanırsa, askerlerin, milliyetçi bir karaktere sahip olan Bektaşî tekkesiyle ilişkilendirilmesinin isabetli bir karar olduğu görülür. Nitekim sonraki yıllarda, Rumeli'de fethe çıkan askere şevk ve heyecan aşılmanması veya fetret dönemlerinde Anadolu halkının bir arada tutulması gibi görevler, Bektaşîler tarafından eksiksiz yerine getirilmiştir. Farklı beyliklerin egemenliği altında yaşayan Anadolu'daki boyların hızla bütünleşmesinde Bektaşiliğin büyük katkısı vardır (Dedebaba, 1998: 145).

II. Bayezid'in 1501 yılında Balım Sultan'ı Hacı Bektaş dergâhına pir olarak atamasıyla, Yeniçeri teşkilatı, manevi açıdan Bektaşiliğe bağlanarak Bektaşî ocaklarından biri haline geldi (Eröz, 1990: 75). Artık Hacı Bektaş-ı Veli'ye "Gaziler Serdarı" (Sezgin, 1990: 128-131); Yeniçerilere "Taife-i Bektaşîyan", "Hacı Bektaş Küçükleri"; Yeniçeri ağalarına ise "Ağay-ı Bektaşîyan", "Sanadid-i Bektaşîyan" deniyordu (Dedebaba, 1998: 142-152). Yeniçeri teşkilatının ve Bektaşî tekkelerinin kapatıldığı 1826 yılına kadar böyle devam etti.

Kurulan güçlü ilişkiler nedeniyle, Bektaşilik tarikatının 500 yıl boyunca Osmanlı devleti ve ordusunun himayesi altında faaliyet gösterdiği görülür. Bu himaye sayesinde Bektaşî dervişleri, fethedilen toprakların ilk tebliğcileri olmuş ve buralarda diğer tarikatlardan daha rahat hareket etme imkânı bulmuştur. Bu durum, Bektaşiliğin teşkilat gücüyle birleşerek hareketin hızla yayılmasında ve günümüze ulaşmasında önemli bir etken olmuştur.

3.4. Ekonomik Alanda Etkinlik: Ahilik Teşkilatı'nın Bektaşiliğe Dâhil Olması

Bektaşiliğin Osmanlı nezdindeki itibarı ve gücü, Anadolu'daki çeşitli toplumsal yapıların Bektaşiliğe katılarak kendi varlıklarını ve hizmet alanlarını meşrulaştırmaları sonucunu doğuruyordu. Bu eğilim nedeniyle, inanç ve ritüeller açısından zaten birbirine çok benzeyen Anadolu sufi gelenekleri zamanla "Bektaşî" oldular (Uçar, 2012: 58). Bu süreçteki önemli katılımlardan biri, özellikle esnaf ve zanaatkârlar arasındaki gücü nedeniyle ekonomi alanında söz sahibi olan Ahilik Teşkilatının Bektaşilik ile birleşmesi oldu⁷.

Ahiler, 14. yüzyıl sonlarından itibaren silsilelerini Hacı Bektaş Veli'ye dayandırmaya başlayarak Bektaşilik adını aldılar (Köprülü, 1976: 215). Bu durum, Bektaşiliğin teşkilat yapısının genişlemesini sağladı. Ama daha da önemlisi, tarikatın ekonomik alandaki etkinliğini artırdı.

Hacı Bektaş Veli menkıbelerinde, Ahilik teşkilatının kurucusu, "Fütüvvetdarların serveri ve serçeşmesi", Kırşehir'de yerleşmiş olan Ahi Evran'ın (1171-1261), "Her kim bizi şeyh edinse, onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkar'dır ve her kim bizi görmek ister ise; Hacı Bektaş Hünkar'ı görsün" dediği rivayet edilir (Anadolu, 2001: 51). Ayrıca, Hacı Bektaş Veli'nin ilk öğrencilerinin aynı zamanda Ahilik akımına mensup isimler olduğu görülür (Öztürk, 1991: 6-7). Ahilik yolunun tören ve erkânlarında görülen Bektaşilik ritüelleri, "kemer takma, aynı tasta su içme, özel elbiseler giyme, tarikata girişte edilen dualar, her salikin iki yol arkadaşı, bir de yol atası tutmaya mecbur olması, çeşitli derecelerden geçmek için yerine getirilecek şartlar, her derecenin ayrı ayrı sırlara sahip bulunması" gibi unsurlar, Hacı Bektaş Veli'nin bu teşkilata yaptığı etkilerin açık işaretidir (Öztürk, 1991: 6-7).

3.4.1. Ahiliğin Önemi ve Anadolu'daki Gücü

Selçuklunun tarih sahnesinden çekildiği ve Osmanlı devletinin doğduğu geçiş yüzyıllarında tarikatlar dini, sosyal ve kültürel hayatın yanında ekonomi alanında, toprakların imarı, iskânı ve işletilmesi gibi konularda da önemli roller üstlendi (Bakırcı ve Türkan, 2013).

Bu kurumlardan biri olarak ekonomide büyük etkinlik gösteren Ahilik Teşkilatı'nın, Anadolu'da Türklük mefkûresini hâkim kılmaya çalışan I. Aleaddin Keykubad'ın (1192 - 1237) sultanlığında güçlenerek yayıldığı görülür (Bayram, 1994b: 88). Bu dönemde Ahi zaviyeleri, dört bir yandan Anadolu'ya gelen Türklerin işlenmemiş topraklara iskânı, bu toprakların ihyası gibi hizmetler vermiş, Anadolu'nun imarına ve ekonominin çeşitlenmesine büyük katkılarda bulunmuştur (Öztürk, 1988: 248-249).

Erken dönemlerde ağırlıklı olarak deri işlemeciliği yapan Ahilerin ekonomik faaliyetleri zamanla birçok sektöre yayıldı. Anadolu'daki esnaf, zanaatkâr ve meslek sahipleri, Ahi babalardan aldıkları ustalık ve izin belgeleriyle iş görür duruma geldiler. Ahilerin öncülüğünde, şehir ve kasabalardaki esnaf ve sanatkâr grupları için çarşılar, kapalı çarşılar kuruldu. Birçok toplumsal iş ve belediye hizmetleri Ahiliğin öncülüğündeki esnaf birlikleri tarafından görülmeye başlandı (Akdağ, 1971). Teşkilatın faaliyetleriyle Türklerin göçebe hayattan yerleşik hayata geçişi hızlanırken Türk olmayan yerli halkın elindeki ticaret hayatına Türklerin de hızla katılması sağlandı (Çağatay, 1981).

Anadolu ekonomisine bir düzen ve canlılık kazandıran bu süreçte Türk esnaf ve zanaatkarlar şehir ekonomilerinde söz sahibi oldu (Çağatay, 1981). Öyle ki Ahilerin gençlik teşkilatı, zamanla yerleşim birimleri için kolluk kuvveti kuracak kadar güçlendi (Divitçioğlu, 2000: 59). Kimi kritik dönemlerde, halk idaresini ve iradesini Ahiler temsil eder hale geldi (Köprülü, 1999: 91). Ankara gibi kimi bölgelerde idari bağımsızlık dönemleri bile görüldü. İbn-i Batuta'nın⁸ Ahilerle ilgili verdiği bilgiler, bu teşkilatın özelliklerini, güç ve etkinliğini oldukça iyi özetlemektedir (2004: 16-20):

“Ahi kardeş demektir. Ahiler, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine geleni yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi mevzularda bunların eş ve emsallerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.”

Sonuç

Anadolu için 13. yüzyıl, olağanüstü koşullar altında yaşanan sıra dışı bir tarihsel kesittir. Bu dönemde Selçuklu taht kavgaları, isyanlar ve siyasi mücadelelerle sürüp giden istikrarsızlıklar, Moğol istilasıyla tam bir kargaşaya dönüştü. Oluşan otorite boşluğuyla temelinden sarsılan ekonomik ve sosyal düzen, kendine özgü bir sistem öneren tarikatların ön plana çıkmasını zorunlu kılıyordu. Böylece, en karışık dönemlerinden birini yaşayan Küçük Asya, tasavvuf hareketleri için elverişli bir zemin haline geldi. Mevlana Celaleddin-i Rumi, Ahi Evran, Şems-i Tebrizi, Muhyiddin-i Arabi, Hacı Bektaş Veli gibi doğunun büyük ve tanınmış simaları bu dönemde Anadolu'ya gelerek 13. yüzyılı, tasavvuf ve düşünce tarihimizin kaynak çağlarından biri haline dönüştürdü.

Bu dönemde etkili olan birçok toplumsal akım veya tarikat, zamanla etkinliğini tamamen kaybetti. Hacı Bektaş Veli'nin düşünceleriyle şekillenen Bektaşilik ise, geçen sekiz yüzyılda yaşadığı iniş çıkışlara rağmen toplumsal hayattaki yerini ve canlılığını halen korumaktadır. Bu süreklilik, Bektaşiliğin ortaya çıktığı dönemde

çağdaşı olan diğer hareketlerden çok daha derin, yaygın ve etkili bir toplumsallaşma başarısı gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Hacı Bektaş Veli'nin mesajını etkili ve sürekli kılabilmesi, felsefesinde toplumsal yaşam unsurlarını ön planda tutması ve fikirlerini çok yalın biçimde anlatmasıyla mümkün olmuştur. Hacı Bektaş Veli (ve Bektaşilik), özellikle erken dönemde, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde daha yoğun faaliyet göstermiş ve topluma Türkçe hitap etmiştir. Yönetici elitler üzerinde etkili olan Acem kültürüne karşın Bektaşilik, Türkmen kitlenin eğilimlerini göz önüne alan, berrak ve anlaşılır bir tarikat yolu ortaya koymuş ve bu çizgi, sade halk topluluklarından büyük ilgi görmüştür.

Bektaşiliği bugüne taşıyan bir diğer faktör, tarikatın, dil, din ve etnik köken ayrımı yapmayan hizmet yöntemidir. Bu anlayış, özellikle Rumeli'de halen devam eden güçlü Bektaşî varlığının ve geleneğinin önemli güç kaynaklarından biridir.

Bektaşiliğin ortaya çıktığı dönemden itibaren geliştirdiği ilişkiler, bu akımın güç kazanmasında, yayılması ve kalıcı olmasında bir diğer etkidir. Bektaşiliği diğer çağdaşlarından ayıran bu ilişkilerin en önemlisi, geleceğin imparatorluğu haline dönüşecek olan Osmanlı ve ordusuyla Bektaşilik arasındaki bağıdır. Bu bağ sayesinde Bektaşî dervişleri, fethedilen toprakların ilk tebliğcileri olmuş ve bu bölgelerde diğer tarikatlardan daha rahat hareket etme imkânı bulmuştur. Bu ilişkiler kapsamında dile getirilmesi gereken bir diğer gelişme, Anadolu'daki ticari ve ekonomik hayatın en güçlü aktörlerinden biri olan Ahilik Teşkilatı'nın Bektaşiliğe katılmasıdır. Bu sayede teşkilat yapısı daha da genişleyen Bektaşilik, ekonomik alanda da etkili hale gelmiştir.

Sonnotlar

- ¹ Nişabur, bugün İran sınırları içinde yer almaktadır.
- ² Hacı Bektaş Veli'nin yaşam süresine ilişkin bilgi ve rivayetler bir bütün olarak incelendiğinde, işaret edilen doğum tarihlerinin 1209-1248 tarihleri arasında, vefat tarihlerinin ise 1270 ile 1337 tarihleri arasında değiştiği görülmektedir. (Detaylı bilgi için bkz.: Doç. Dr. Bedri Noyan DEDEBABA, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik I. Cilt, Ardıç Yayınları, 1998.*)
- ³ "Silsile" kelimesi "zincir" anlamına gelir. Tasavvuf geleneğinde, bağlı olunan mürşitten başlayarak Hz. Muhammed'e (SAV) ulaşan mürşit isimlerinin oluşturduğu manevi zincir, "silsile" olarak adlandırılır. Bir tasavvuf ekolünün sağlamlığının en büyük delili, tarihle uyumlu ve sahih bir silsileye sahip olmasıdır. Bu silsile, feyz ve bereketin intikali açısından da çok önemlidir. Silsilenin önemine uygun olarak, bütün tarikatlar kendi yollarının intikal ettiği tarihi akışı yazılı belgelerle (İcazname veya Silsilename) kayıt altına almıştır.
- ⁴ Bektaşilik düşüncesinin, inanış erkân ve usullerinin yüzyıllar boyunca geçirdiği evreler veya oluşan yorum farklılıkları bu çalışmanın konusu dışındadır.
- ⁵ Sosyal Sermaye kavramı hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Balkanlıoğlu ve İrmak, 2004.

- ⁶ “Aşıkpaşazâde Tarihi” ya da “Tevârih-i Âl-i Osman”: Osmanlı Devleti’nin 1298- 1472 yılları arasında yaşadıklarını kronolojik sırayla ve sade bir dille anlatan Türkçe eser.
- ⁷ Bu katılım ve bütünleşmeler, zamanla “göçebe”, “köylü” veya “şehirli” gibi özellikler taşıyan kitlelerin Bektaşilik anlayışında farklılaşmalara yol açtı. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mücadelenin de unsurlarından biri olan bu sosyokültürel akış, ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar kapsamlıdır. Burada not etmekle yetiniyoruz.
- ⁸ İbn-i Batuta ismiyle meşhur olan Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim. 1304’te Fas’ta (Tanca) doğdu ve 22 yaşına kadar burada eğitim gördü. İslam dünyasını tanıma merakıyla başladığı seyahatlerinde Mısır, Suriye, Arap yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk illeri, Doğu Asya, Hindistan Çin, Endülüs ve Sudan gibi ülkeleri gezdi. Gördüklerini Rihlet-ü İbn-i Batuta adıyla kaleme aldı. Anlatılan bazı yerler hayal ürünü olsa da, eseri, dünyanın birçok yöresinin 14. yüzyıldaki halini en doğru ve açık şekilde anlatan çok önemli bir kitaptır.

Kaynakça

- AKDAĞ, M. (1971). *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. Cilt:1. İstanbul:Türk Tarih Kurumu.
- AKKUŞ, M. (2013). Ateş ve Ocak Kültürünün Anadolu’da Yaygınlaşmasında Moğolların Etkisi. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (68):15-32.
- ANADOL, C. (2001). *Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*. Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAKIRCI, N. ve TÜRKAN H.K. (2013). Tekke ve Zaviyelerin Balkanlardaki Rolü ve Önemi. *TURUK/Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1):145-160.
- ALKANLIOĞLU M.A. ve IRMAK, F. (2014). Bir Sosyal Sermaye Türü Olarak Türkiye’deki Alevi Sosyal Örgütleri Ve Faaliyetlerinin İncelenmesi. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (70):139-159.
- BARKAN, Ö. L. (1942). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, (2):279-304.
- BAYRAM, M. (1994a). *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*. Konya: Damla Ofset Matbaacılık.
- BAYRAM, M. (1994b). Selçuklular Zamanında Anadolu’da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1):79-92.
- ÇAĞATAY, N. (1981). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Konya:Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- ÇAMUROĞLU, R. (2009). *Yeniçeriliğin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriyye*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- DEDEBABA, B.D. (1998). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik I.Cilt*. Ankara:Arđç Yayınları.
- DİVİTÇİOĞLU, S. (2000). *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. 2.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERÖZ, M. (1990). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İBN-İ BATUTA (Ebu Abdullah Muhammed). (2004). *Rihletü İbn Battuta Tuhfetü>n-Nuzzar Fi Garaibi>l-Emsar ve Acaibi>l-Esfar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. İbn Batuta Seyahatnâmesi’nden Seçmeler,Haz:İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: MEB Bin Temel Eser.

- İLGÜREL, M. (1986). *Yeniçeriler*. İslam Ansiklopedisi. XII.Cilt, İstanbul: 1986, s. 385-395.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara:Akçağ Yayınları.
- MADEN, F.(2013). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Bektaşî Tekke Ve Türbeleri. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (68):89-128.
- MERT, H. (ty.). *Hünkar Hacı Bektaş Veli*. Ankara:Bilig Yayınları.
- NOYAN, B. (1995). *Bektaşîlik ve Alevilik Nedir?* İstanbul:Ant ve Can Yayınları.
- ÖNDER, M. (1998). *Anadolu'yu Aydınlatanlar*. Ankara:Vakıf Kültür Serisi.
- ÖZDEMİR, R. (1993). Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Siyaseti. *OTAM/Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 5: 259-310.
- ÖZEY, B. (2003). *Bektaşîlik-Yençeri Ocağı İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- ÖZTÜRK, M. (1986). Hacı Bektaş-i Veli. *Bellekten*, V/198:885-886
- ÖZTÜRK, M. (1991). *Hacı Bektaş-i Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bib*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖZTÜRK, Y.N. (1988). *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*. İstanbul:Yeni Boyut Yayınevi.
- ÖZTÜRK, Y.N. (1990). *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*. İstanbul:Yeni Boyut.
- SAİD, E. (2000). *Kış Ruhu*. Çev. Tuncay BİRKAN. İstanbul:Metis Yayınları.
- SEZGİN, A. (1990). *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik*. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları
- TEMREN, B. (1995). *Bektaşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımı.
- UÇAR, R. (2012). *Alevilik-Bektaşîlik*. Ankara:Berikan Yayınevi.
- YALÇIN, A. (2004). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Bektaşîlerin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- YILDIRIM, R. (2010). Bektaşî Kime Derler?: "Bektaşî" Kavramının Kapsamı Ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (55):23-55.